

Славко ПЕТАКОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

МЕТАФИЗИЧКО ЗАЛЕЂЕ У ЗБИРЦИ ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ *ТРАЖИМ ПОМИЛОВАЊЕ**

У раду се тумаче специфичне релације између књиге песама *Тражим помиловање* и Душановог законика. Показује се како је Законик као историјска и традицијска парадигма постао својеврсна „дијалогска” подлога за лирску дискусију о човеку и смислу његовог постојања. Испитивањем значењске слојевитости дела показује се и да је Законик мање историјски а више онтолошки фиксиран у лирском координатном систему збирке *Тражим помиловање*.

Кључне речи: Десанка Максимовић, *Тражим помиловање*, Душанов законик, етика, милосрђе.

Тежак је захтев, а неизvestан одговор на њега, тумачити дела књижевних класика. Јер, класици, какав је у српској књижевности свакако Десанка Максимовић, изазивају пажњу читавих нараштаја проучавалаца, а сваком наредном се увећава ризик да ништа ново неће рећи, и да ће запасти у заблуду уверен да помера границе дотадашњих сазнања, или да слободно парафразирамо Десанкине стихове – мислећи да тумачење тек са њим почиње.

Можда је када се говори о Десанкином опусу, тј. о збирци *Тражим помиловање*, ствар унеколико тежа јер не само да је њена уметничка тананост разматрана небројено пута и из најразличитијих углова, већ су њеном проучавању посвећени и посебно у ту сврху организовани научни скупови. Пресек узорних студија у којима се огледа методолошки и интерпретативни

* Рад је прочитан на међународној конференцији о женском стваралаштву и културном доприносу *Шта је књижевство?*, која је одржана на Филолошком факултету у Београду 16. и 17. октобра 2015. године.

плуралитет критичких полазишта представили су Александар Петров¹ и Бојан Јовић² у зборнику насталом на основу реферата са научног скупа „Десанкини мајски разговори”, посвећеног збирци *Трајим помиловање*. Подсетићемо уз то и на два вредна прилога проучавању збирке – на рад Бојане Стојановић Пантовић „Женска тачка гледишта у збирци *Трајим помиловање* Десанке Максимовић”³ и рад Биљане Дојчиновић „О гласу, путањи и месту: Десанка Максимовић у контексту истраживања женске књижевности”⁴, у којима је из специфичног угла осветљена слојевитост песништва Десанке Максимовић.

Ова је збирка, књига песама и поема – како су је све називали – при звала пажњу одмах по излажењу и готово сви меродавни из литерарног света су је високим оценама вредновали.⁵ Она је подстицајно деловала на проучаваоце својом разнозначношћу – навешћемо само два парадигматична примера који евоцирају представу о удаљености полазишта и коначних закључака. Из посебног угла осветљавајући збирку, једни су налазили да је апологија политичких неистомишљеника званичне власти у песникињи-но доба.⁶ Други су закључивали да је дело прожето етичким и моралним каноном православне цркве.⁷ На ужем плану посматрано, поједине песме збирке тумачене су као ироничне модулације подтекста – одређених тачака Душановог законика,⁸ а каткад су исте песме разматране као „лирске дискусије” лишене иронијског тоналитета (*О царској милости*).⁹

Одређени куриозитет прати живот збирке одражавајући се посредно на различитост у тумачењу песама. Збирка се појављује до данас у две верзије – једна је утемељена у првом издању, а друга је интегрална и усаглашена са коначном концепцијом коју је књижи наменила сама ауторка брижљивим промишљањем при избору и распоређивању песама унутар

¹ Петров 2007: „С Богом их је троје”, *Збирка „Трајим помиловање”*, 2007: 5–66. Видети и у: *Канон. Српски песници XX века*, 144–151.

² Јовић 2007: „Трајим помиловање Десанке Максимовић у светлу општих претпоставки проучавања збирке”, *Збирка „Трајим помиловање”*, 115–138.

³ Стојановић-Пантовић 2007: „Женска тачка гледишта у збирци *Трајим помиловање* Десанке Максимовић”, *Збирка „Трајим помиловање”*, 187–198.

⁴ Дојчиновић 2013: „О гласу, путањи и месту: Десанка Максимовић у контексту истраживања женске књижевности”, *Над целокупним делом Десанке Максимовић*, 109–127.

⁵ Росић 2005: „Трајим помиловање” *Десанке Максимовић*, 37–56.

⁶ Ракитић 2005: „Поезија Десанке Максимовић”, *Од Итаке до привиђења*, 116.

⁷ Велибор Берко Савић, *Десанка Максимовић. Споменица о 100-годишњици рођења*, Ваљево, 1998: 326.

⁸ Лидија Делић, „Трајим помиловање – Десанкина полемика са Душановим закоником”, *Збирка „Трајим помиловање”*, 156.

⁹ Маја Анђелковић, „Принцип супротности у збирци *Трајим помиловање* Десанке Максимовић”, *Збирка „Трајим помиловање”*, 180.

ње¹⁰. Због овога се разликује приступ истраживача јер се не узима исти корпус песама нити композициони склоп збирке у разматрање.

О односу између збирке и предлошка (Душановог законика) у литератури је много тога речено. Сама песникиња осветлила га је аутопоетичким исказом – рекавши да је узела Душанов законик, „њега и његово далеко време за саговорнике не желећи да остане само у свом времену, свом народу, својој патњи”. У неколико речи¹¹ бисмо, ипак, подсетили на извесне одлике Душановог законика које су важне за разумевање семантичке референцијалности збирке *Трајим помиловање*. Овај документ представљао је правни акт највишег реда у држави и био је својеврсни устав средњовековне Србије. Предвиђао је низ казни (поетски Десанка Максимовић то стилизује овако: „ја сам цар заробљен законима / које прописујем сам. / Нисам ни судија... / ни целат који веша... / Ја сам цар / и немам рашта / силазити као крвник међу људе”), међу којима су неке сурове, али као потенцијална средства санкционисања или одвраћања од чињења недела. Дакле, цар Душан као законодавац – што је уобичајена пракса на пољу права, у документу је антиципирао институт казне. Истакли бисмо уз то и да Душанов законик, који баштини традицију обичајног и византијског права, драстичношћу предвиђених казни није одударао од законских аката свога времена, већ их је унапређивао у одређеном смислу (увођењем инстанце пороте са обавезом да у састав овог тела уђу представници сталежа коме окривљени припада; обавезивањем цара да поштује закон; остављањем могућности да појединац без обзира на сталешку припадност може да тужи цара). Осим овога, разврставање санкција по тежини у зависности од положаја окривљеног у друштвеној хијерархији одговара конвенционалном правном моделу средњовековног законодавства. Практично, Душанов законик је изнедрен из културноисторијског миљеа средњовековне Европе и није заснован на самовољи цара који доноси закон.

Стога треба бити опрезан у одређивању мере и значаја релација текста и подтекста, без обзира на исказ ауторке која ту везу у поднаслову збирке учвршћује или је донекле у аутопоетичком исказу релативизује указујући на симболичку универзалност „дискусија”. Ако се као доминантна референтна подлога за тумачење узме Законик, резултат интерпретативног продора у песме или читаву збирку *Трајим помиловање* био би површан и недоречен. Јер, пошто је Законик карактеристични феномен друштвеног контекста средњовековне Србије и Европе, расправа са њим била би расправа са друштвеном, чврсто историјски детерминисаном збиљом.

¹⁰ Станиша Тутњевић, „Настанак и структура збирке *Трајим помиловање* Десанке Максимовић”, *Збирка „Трајим помиловање”*, 93–114.

¹¹ Детаљније у: Славко Петаковић, „Дијалогска отвореност књиге песама *Трајим помиловање* Десанке Максимовић”, *Хришићанско и паганско у поезији Десанке Максимовић*, 139–141.

Дакле, из једног културолошког дискурса би се декодирао други, што је погрешно услед некомпатибилности вредносних система. Истрајавањем у таквој визури збирка би била историјски фиксирана, а тиме и неоправдано изазвана осека њеног симболичког потенцијала.

Указаћемо и на особеност и семантичко-идејну слојевитост коју имплицира наслов збирке, а у директној је вези са темељним карактеристикама подтекста. Синтагматска конструкција „тражим помиловање”¹² асоцира на судску праксу, тачније – на одређену етапу после судског процеса у којој се након изрицања пресуде заступник осуђеног обраћа инстанци која је власна, апелујући на ублажавање или поништавање изречене казнене мере. Ова полазишна тачка упориште је за разматрање симболичког комплекса збирке будући да иако је лиричношћу универзализован глас заступника људскости, остаје непрозирно у контексту „дискусија” са Закоником од кога и за кога се тражи помиловање.

Најједноставнији одговор је да се тражи помиловање од цара за оне који су осуђени у складу са одребама Законика. Таква визура намеће закључак да лирско ја које се оглашава тражи суспензију свих тачака Законика које се односе на прекршаје чији виновници су побројани у збирци. Пажљивим упоређивањем текстуре појединих песама и чланова Законика издавна је у литератури расветљено да многи фрагменти „дискусија” немају утемељење у тексту Душановог законика, као и да су формираны слободним ретуширањем изворног правног документа.¹³

Ипак, да не проширујемо питање коме је у стручној и научној литератури посвећена заслужена пажња, само ћемо закључити да је до сада аргументовано обеснажена теза да је збирка у доминантној својој нити полемика са Закоником. Тај правни документ је мање историјски а више симболички фиксиран у лирском координатном систему збирке. Референтним копулама са појединим члановима Законика шири се семантичко поље збирке ка метафизичким феноменима.¹⁴

А, када је реч о историјској аури збирке *Тражим помиловање*, нагласићемо да је она значењски укотвљена у повесни контекст ауторкиног доба, при чему је евоцирање Душановог законика послужило као (псеудо)историјски катализатор. Несумњиво је Десанка Максимовић могла да се непосредно осведочи у осеку револуционарних идеала, у изневеравање правичности и једнакости зарад успостављања хијерархије на темељу моћи, богатства и лојалности идеологији, речју – могла се осведочити у изневеравање етичких принципа којима су се водили

¹² Семантичко залеђе синтагме „тражим помиловање” истраживано је и у светлу психоаналитичке теорије уз истицање архетипске релације између песникиње и цара – видети: Настовић 2003: 97–162.

¹³ Ђорђевић, 254–255.

¹⁴ Росић, *нав. рад*, 68.

савременици на бојном пољу током рата и које су истицали као паролe у поратном времену. О томе сведочи сама у писму упућеном Д. Недељковићу, у коме између осталог каже: „Има можда, још нешто што је појачало горчину стихова у појединим деловима ове збирке: пред мојим очима су страдали понеки моји невини пријатељи, и бивала сам сведок како људи преко ноћи или се мењају или се претварају како се мењају, како исконски људски морал опада...”¹⁵ На таквом трагу се, између осталих стихова збирке, може читати стих о онима који „постану робови ствари / којима су у борби противник били, / или су их испоснички пренебрегли”. Притом не мислимо да се оваквом референцом исцрпљује семантички потенцијал већ, напротив, истичемо да постоји много симболичких раскршћа у збирци *Трајим помиловање*, која је у једном слоју васпостављена на свевременом интерферирању историјског и универзалног.

Истаћи ћемо и једну особеност Десанкиних песама која није у заслуженој мери уочавана до сада. У песмама окупљеним у збирци *Трајим помиловање* представљени су лирски крокији грешника маркирањем типских црта ликова, чиме стваралаштво Десанке Максимовић подсећа на симболичко-поетски пандан Теофрастових карактера. Међутим, збирка надраста тај традиционални концепт евоцирањем представе о животном удесу грешника уз обухватање представе позитивних начела, међу којима је и страдање за другог као високоетички чин људскости („за војника кога кад борба прође / баце као сломљену пушку / у гвожђе старо”). Јер, тражи се милост не само за грешнике и „грешнике”, већ и за оне чија чистота је неупитна, а жртве су света и живота – туђе небриге и презира: „За човека на кога се / заборавом и они баце / које из чељусти немани спасе”.

Поетски је, заправо, у збирци *Трајим помиловање* приказан тоталитет људске егзистенције. Дело Десанке Максимовић песничка је икона која има другачије градивне елементе у односу на традиционалну икону, али као и она представља специфичан микрокосмос.¹⁶ Десанкин лирски иконопис у апсолутној жижи сабира представу о људском и божанском. Сликком успона, падова, разочарања, занесености и хладне рационалности, моћи и немоћи – свеколике супротности човековог трајања и бића упризорује се овоземаљски свет. Али се у дослуху са древним гласом који ванвременски сведочи „Јер где су два или три сабрана у име моје, онде сам и ја међу њима”, у песмама исказује уверење да се божанска промисао огледа у сведочењу људскости. Јер тек када човек препозна себе у другоме и другог у себи, бива духовно осветљен и призван својој суштини.

¹⁵ Драган Недељковић, *Десанка Максимовић – песник наше судбине*, Сомбор: Просвета, 1974:

¹⁶ О томе Петров, *нав. рад*, 63.

Свеопште помиловање за „сопствене душе тамничаре” – за људе који савладани слабошћу превиђају светлост унутрашње доброте – ослонац је идеје о доброту као онтолошкој егзистенцијалној компоненти човековог бића. Доброта је божанска искра – ако се у религијском кључу чита идејна окосница збирке – а ми ћемо уопштити формулацију због свеобухватности симболичке равни збирке: доброта је иманентна компонента људског бића коју човек у слабости занемарује.¹⁷

Несрећа човекова отрованог грехом је тешка и (само)довољна казна појединцу јер га удаљава од егзистенцијалне изворности – од добра које је у основи свакога бића. Уверена је песникиња да су задовољство, осећање узвишености и моћи опсена којима се прикрива недостатак доброте – уистину илузије које се расипају понекад у животу, а сасвим извесно и непорециво у тренуцима када се по унутрашњем закону „усред великог мрака / где све се измеша” пресуђује свима који „...буду сами / као звук изгубљен у космосу”, јер „Зна се свачија путања и место, / и кад ко изгрева у пуној слави / и докле му траје плима...”.

Збирка *Тражим помиловање* је висешеслојна – она је „дискусија” са Законом као симболичким корелатом сваковрсног непорецивог ауторитета, дијалог са друштвено-историјским контекстом коме је песникиња била савременик, али је и свевремено огледало људске противуречности. Десанка Максимовић је објединила концепт религијског, историјског, лирског, метафизичког трагајући за Једним у коме се стичу све нити из бића човека. Посведочила је да је милосрђе најдубљи слој етике и морала, најдубљи слој обожења човека јер где је двоје који се разумеју, који саосећају, ту се и дух Божији пројављује. Тражи се у збирци и помиловање од човека за човека. Она је универзални подсетник сваком човеку да може бити грешан или безгрешан, али да мора да буде милосрдан јер је то мера његове људскости. Без свести о љубави према ближњем нема осећања саборности, а без овог искуства је онемогућено истинско испуњење концепта личности. Милосрђе подразумева саучествовање, разумевање крстоликости човековог пута, распетог на пресеку духовне вертикале и физичке хоризонтале, између тежње да се духовно издигне изнад материјалног и изазова да се повинује световном.

¹⁷ Напомена: Иако песникиња има разумевања за сваколику заблуделост човекову јер је суштински део његовог трајања, за неке облике понашања нема имена, нема гласа, нема разумевања. Сугестивност чувене *Крваве бајке* успостављена је осим на изневеравању унапред постављеног формулативног модела бајке у оксиморонском синтагматском споју, и на изневеравању хоризонта очекивања да починиоци злочина буду именовани. Починиоци злочина, међутим, нису именовани, није дат ни наговештај ко би они могли бити јер се име нечастивог због обредне забране кршења табуа не помиње, али и зато што је дело које је почињено са оне стране људскости. Иако има имена за разноврсне грехе и грешнике, за зло које себи и другима чине, нема имена за зликовце из Крагујевца јер су ван грешности човека, јер су ван људскости, страни речи, језику и разуму.

Речено је поводом збирке *Трајим помиловање* да ју је „могла написати само жена песник” јер толико љубави и разумевања може да искаже само уметница „која се [...] појављује час као мајка, час као сестра, час као жена.”¹⁸ Ова тврдња може се утемељити са становишта симболичко-архетипског тумачења које упућује да се песникиња оглашава као архетип симбола Велике Мајке, обраћајући се цару Душану као симболу архетипа Великог Оца.¹⁹ Осим психоаналитичке теорије, у прилог наведеној тези иде и схватање о суштинској амбиваленцији женског и мушког принципа које упућује на то да мајчински елемент представља природу а очински историју, због чега су све мајке свуда исте без обзира на социокултурно окружење, док су очеви детерминисани контекстом коме припадају.²⁰ Следствено томе, само је Велика Мајка гласом песникиње могла каналисати свеукупну животну енергију која материјални свет преображава и одуховљује га. И само је жена могла уметнички евоцирати тоталитет света сведочећи да је милосрђе есенцијална компонента онтолошког идентитета човека и смисао његовог постојања у свету.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић 1973:** Ljubica Đorđević, *Pesničko delo Desanke Maksimović*, Beograd: Filološki fakultet.
- Збирка „Трајим помиловање”*, прир. Ана Ћосић-Вукић, Београд: Задужбина Десанке Максимовић, 2007.
- Максимовић 1998:** Десанка Максимовић. *Споменица о 100-годишњици рођења*, прир. Велибор Берко Савић, Ваљево.
- Над целокупним делом Десанке Максимовић*, прир. Станиша Тутњевић, Београд: Задужбина Десанке Максимовић, 2013.
- Настовић 2003:** Ivan Nastović, *Arhetipski svet Desanke Maksimović*, Novi Sad: Prometej.
- Петров 2008:** Александар Петров, *Канон. Српски песници XX века*, Београд: Службени гласник.
- Ракитић 1985:** Слободан Ракитић, *Од Итаке до привиђења*, Београд: Просвета.
- Росић 2005:** Тиодор Росић, „Трајим помиловање” Десанке Максимовић, Београд: БИГЗ.
- Хришћанско и паганско у поезији Десанке Максимовић*, прир. Ана Ћосић-Вукић, Београд: Задужбина Десанке Максимовић, 2005.

¹⁸ Василије Калезић, „Љубав за свет. Десанка Максимовић *Трајим помиловање*”, Поља, XI, IV, 1965. Наш навод према: Савић, Велибор Берко, нав. рад, 240–243.

¹⁹ Иван Настовић, нав. рад, 140.

²⁰ Wolfgang Lederer, *Gynophobia ou la Peur des femmes*, Paris: Payot, 1979: 12.